

خارشتر و ترنجین

زیرگروه گیاهان دارویی و داروسازی طب سنتی گروه حکمت، طب اسلامی و طب سنتی، فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران

Alhagi persarum

چکیده

خارشتر که تحت عنوان آشتخر، حاج، عاقول و دوئیکانی نیز در منابع طب سنتی ایران شناخته می‌شود، گیاهی با خارهای فراوان است و در برخی نقاط خصوصاً جنوب خراسان نوعی مان با نام ترنجین توسط حشره‌ای سخت بالپوش بر روی آن تولید می‌شود. برای خارشتر افعال متفاوتی نظیر رادع، جالی، مفتح و تریاق سموم و برای ترنجین افعالی نظیر ملین طبع و مسهل صفراء در طب سنتی ایران قید شده است. خارشتر به صورت خوارکی و موضوعی جهت درمان بواسر نافع است. عرق خارشتر جهت درمان سنگهای کلیوی کاربرد دارد. در این مقاله نام این گیاه و مان آن براساس خصوصیاتی که در منابع طب سنتی برای آن مذکور است، مشخص گردید. نتیجه اینکه مشخصات خارشتر و مان ترنجین در طب سنتی ایران به طور کامل با *Alhagi persarum* Boiss. & Buhse. Syn.: *Alhagicamelorum* L. از خانواده پروانه واران (Papillionaceae) مطابقت دارد.

واژگان کلیدی: طب سنتی ایران، خارشتر، ترنجین، جنوب خراسان، ملین، سنگ کلیه.

مقدمه:

در طب سنتی ایران علاوه بر مان خارشتر، از عرق اندامهای هوایی گیاه نیز به عنوان مدر استفاده می‌شود. (۱)، همچنین برای عصاره گیاه خواص رادع، جالی، مفتح و تریاق سموم و برای ضماد آن اثر بهبود دهنده زخم‌های چرکین قائل هستند. به نظر می‌رسد نوعی حشره سخت بالپوش ("احتمالاً" از جنس *Boophilus* و یا *Larinus*)، حشره مولد و منبع مان ترنجین است. این مان در واقع، ماده دفعی پوره‌های حشره (در سنین مختلف پورگی) و نیز حشره کامل است که طی تغذیه از شیره گیاه میزان در طول ماههای مرداد لغایت مهر، به

خارشتر که در منابع طب سنتی به نامهای آشتخر، حاج، عاقول و دوئیکانی اسم نامبرده شده، گیاهی است علفی پایا و بسیار پر خار که در برخی نواحی ایران به خصوص جنوب خراسان مان ترنجین تولید می‌نماید. این گیاه که بیشتر در زمینهای باир و بیابانی دیده می‌شود، دارای ریشه‌ای بسیار عمیق بوده، برگها در قسمت پای خارهای نوک تیز و سفت و سخت ساقه دیده می‌شوند. گلهای خوش‌ای با میوه‌های قرمز رنگ و تسبیحی شکل می‌باشند.

طعم آن شیرین و طبیعت آن در اول گرم و تر است. ترنجیین جالیت از شکر، ملین طبع، مسهل صفرا به رفق، محرك باه و لطیفتر از شیرخشت است. در سرفه، درد سینه، غثیان ۱۱۰ و تسکین تشنگی مصرف می‌شود. مصرف ترنجیین در تبهای شدید، سرخک، اسهال خونی، بواسیر و خونریزی ادراری ممنوع است. (۹و۳)

در منابع طب سنتی نامهای متفاوتی برای خارشتر ذکر گردیده است که مهمترین آن به شرح زیر است:

فارسی: خارشتر (۸)، اشتخر (۷و۳)

عربی: حاج (۵و۳و۷و۸)، عاقول (۷و۸)

ترکی: دوئیکانی (۸)، دوه تیکانی (۳)

هندي: جواسا (۴و۷و۸)

همچنین نامهای دیگر ترنجیین از این قرار است:

عربی: شهد (۱۰)

اصفهانی: اشترنگیین (۱۰)

هندي: جواساسکر (به معنی قند خارشتر) (۱۰)

خارشتر

نام علمی: *Alhagi persarum* Boiss. & Buhse.

Syn.: *Alhagi camelorum* L.

نام تیره: پروانه واران، Papillionaceae

نام انگلیسی: Camelthorn

مشخصات گیاهشناسی:

خارشتر گیاهی است پایا که به صورت بوته ای نیمه چوبی و به ارتفاع ۵۰-۸۰ سانتی متر و بسیار خاردار دیده می‌شود. ساقه‌های این گیاه تقریباً چوبی و بسیار متعدد و منشعب و در هم و بسیار خار دار می‌باشد. برگ‌های آن کامل و به رنگ سبز مات یا متمایل به آبی بوده، به شکل بیضی تا کشیده به ابعاد ۳-۴ × ۱۰-۲۰ میلی متر و در انتهای کند یا نوک و در پائین باریک شده و دارای دمبرگ یا فاقد آن، دیده می‌شوند. این برگ‌ها در پای خارهای نوک تیز گیاه که سفت و سخت هستند قرار می‌گیرند. گوشوارکهای برگ آن آزاد و درفشی شکل هستند. گلهای آن به رنگ ارغوانی، کوچک، بدون دم گل یا دارای دمگل بسیار کوتاه، منفرد یا دوتایی و غالباً بر روی ساقه

حداکثر میزان تراوش می‌رسد. قطرات ریز ترنجیین در گرمای زیاد اواسط تابستان بر روی اندام هوایی گیاه خارشتر مشاهده می‌شوند. ترکیبات شیمیایی مان ترنجیین شامل ملزیتوز، ساکاروز، فروکتوز، صمغ و موسیلاز است.. (۲)

ترنجیین در پژوهشی ایرانی به عنوان ملین، مسهل صفرا و محرك باه، و نیز در درمان سرفه و درد سینه کاربرد دارد. (۳)

مرواری بر پیشنهدها:

صرف ترنجیین سابقه هزاران ساله دارد. ترنجیین مغرب ترآنگین است. به لحاظ لغو ترانجیین (ترانگین) ترکیبی است از گیاه و انگین به معنای عسل. (۴)، ترنجیین با ریشه پهلوی به معنای "مان گیاه" می‌باشد. نام علمی گیاه آن از کلمه "حاج" مشتق شده است که نخستین بار رازی آن را بدین نام خوانده است و نام عمومی انگلیسی Camelthorn (گیاه) برگرفته از نام فارسی خارشتر می‌باشد. (۴)

متون کهن طبی درباره این گیاه می‌نویسنده:

خارشتر گیاهی است کوچک که ترنجیین بر آن منعقد می‌گردد. (۳)، گیاه کشوت بسیار بر آن می‌پیچد. (۶-۵)، خارش سبز رنگ و گلش باریک و متمایل به کبودی است. (۶)، اگر به کندن آغاز و ریشه اش پی گیری شود، حتماً به آب یا رطوبت می‌رسد. ریشه این گیاه گاه به دویست آرش می‌رسد. آرش واحدی است از آرنج تا سر انگشت، سفی دیگر ذراع است. آرش میوه اش به اندازه دانه کوچک ارزن به رنگ سرخ [بوده] و غلاف آن هم به رنگ سرخ و چنان کج همانند دم عقرب کنار هم قرار گرفته اند. ویژگی برگهای خارشتر آن است که لوله می‌شوند و در اندرون میان تهی آنها حشرات سبزرنگ سر پهن بوجود می‌آید. (۷)

طبعیت آن گرم و بسیار خشک (۳و۸) و سرد نیز گفته‌اند. (۸) این گیاه رادع ۳، جالی ۴، مفتح و تریاق سوم است. شرب و بخور ۵ و ضماد ۶ او رافع بواسیر بوده و طلای ۷ عصاره و سوخته او جهت قروح ساعیه ۸ بیعديل است. اکتحال ۹ عصاره خارشتر در بیاض ۱۰ خفیف چشم و شکوفه او جهت بواسیر نافع است. (۶-۵و۸)

همچنین درباره ترنجیین آمده است:

شینی است که بر خار مسمی به حاج منعقد می‌گردد.

- پی نوشت:**
- ۱- از نظر لغوی ترانجین (ترانگین) ترکیبی است از تر به معنی گیاه و انگین به معنای عسل . (۴)
  - ۲- واحدی است از آرنج تا سر انگشت؛ ذراع (فرهنگ فارسی معین)
  - ۳- مانع و باز گرداننده ماده به عضو . (۸)
  - ۴- دارویی که رطوبات لزجه جامد را از سوراخ‌های سطح عضو حرکت می‌دهد تا اینکه از آن دور شوند مانند ماء العسل . (قانون)
  - ۵- دوایی را نامند که بر آتش نهند و دود آن را استعمال نمایند، یا در آب پزند و بخار آن را بگیرند . (قربادین کبیر)
  - ۶- آنچه غلیظ القوام که مایع و نرم باشد، بر عضو بمالند یا برآن بندند اعم از آن که موم روغن داشته باشد یا نداشته باشد . (۳)
  - ۷- آنچه رقیق القوام باشد و بر عضو بمالند.
  - ۸- کدورت قرنیه . (طب اکبری)
  - ۹- قروح جراحت چرکینی است که روز به روز زیاده کرده و حوالی خود را فرا گیرد و آن را به فارسی کفگیرک نامند . (قربادین کبیر)
  - ۱۰- هر آنچه به چشم کشیده شود.
  - ۱۱- حرکت معده است برای دفع آنچه بر پرزهای معده ریخته شده است. . (بحرجواهر)

های بدون برگ قرار دارند. کاسه گل آن زنگی شکل، بدون کرک، دارای پنج دندانه مثلثی و نوک تیز است. در جام گل، ناوها یا نوک کند و کمی بلندتر از بالها دیده می‌شوند. نیام (میوه) آن بدون کرک و تسیبیحی شکل می‌باشد. . (۱۱)

پراکنش در جهان و ایران :

در دنیا این گیاه در شمال افریقا ، عربستان ، فلسطین ، سوریه ، عراق ، ترکمنستان ، پاکستان ، شرق آناتولی، قفقاز و آسیای مرکزی می‌روید. این گیاه همچنین تقریبا در تمام نقاط ایران رویش دارد.

موارد مصرف امروزه:

خارشتر: مطالعات حیوانی بیانگر آن است که گیاه واجد اثرات ضد اسهال و دیورتیک می‌باشد. (۱۲-۱۳) عرق حاصله از اندام هوایی و ریشه های گیاه خارشتر در یک مطالعه بر روی انسان، دارای اثرات درمانی مفید بر روی ضایعات آفت دهان بوده اند . (۱۴)

ترنجین: گرچه کاربرد این فراورده طبیعی در باور عمومی به عنوان ملین، تب بر در برخی بیماریهای واگیر دار و حتی خلط آور مطرح می‌باشد . (۱۵)، ولی تا کنون مطالعه بالینی جامعی در این زمینه صورت نگرفته است. یکی از کاربردهای مطرح ترنجین، باور رایج مردمی در خصوص اثر بخشی آن در زردی فیزیولوژیک نوزادان می‌باشد.

بحث و نتیجه گیری:

بررسی انجام شده نشان داد که مشخصات ذکر شده در منابع طب سنتی برای گیاه خارشتر با نام علمی *Alhagi persarum* Boiss. & Buhse. مطابقت دارد و مان ترنجین حاصل از آن، شیرابه قندی تولید شده توسط یک حشره مولد است. آب مقطر یا عرق خارشتر نیز از سرشاخه های هوایی گیاه مذکور تهیه می‌گردد.

References:

1. Blumenthal K. Herbal medicine. Integrative Medicine Communications. Newton:2000:118-123.
2. Thom E, Wallon T. A controlled clinical study of kanjang mixture in the treatment of uncomplicated upper respiratory tract infections. Phytother Res 1997;11(3):207-210.
3. Depaola LG, Overholser CD, Meiller TF, et al. Chemotherapeutic inhibition of supragingival dental plaque and gingivitis development. J Clin Periodontal 1989;16(5):311-315.
4. Juergens UR, Dethlefsen U, Steinkamp G, et al. Anti-inflammatory activity of 1,8-cineol (eucalyptol) in bronchial asthma: a double-blind placebo-controlled trial. Respir Med 2003;97(3):250-256.
5. Gobel H, Schmidt G. Effect of peppermint and eucalyptus oil preparation on headache parameters. Zeitschrift fur Phytotherapie 1995;16(1):23,26-29,33.
6. Cohen BM, Dressler WE. Acute aromatic inhalation modifies the airways. Effects of the common cold. Respiration 1982;43(4):285-293.
7. Blumenthal M, editor: The complete German Commission E monographs: therapeutic guide to herbal medicines, Austin, Tex, American Botanical Council ; Boston, Integrative Medicine Communication, 1998.
8. سلطانی، ابوالقاسم، دایره المعارف طب سنتی (واژه نامه گیاهی)، جلد سوم، انتشارات نوروحی، ص ۶۷، ۱۳۸۷.
9. مظفریان، و، شناخت گیاهان دارویی و معطر، تهران، فرهنگ معاصر، ص ۷۲۴، ۱۳۹۱.
10. امامی، س.ا. و همکاران، کتاب مرجع گیاهان دارویی، چاپ اول، مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل، دانشگاه علوم پزشکی ایران، جلد اول ۵۳۴-۵۲۷، ۱۳۸۹.
11. انجمن تولید کنندگان داروها و فرآورده های گیاهان دارویی، دارونامه گیاهی ایران، چاپ اول، انتشارات پژوهان، تهران، صص ۳۲، ۲۴-۲۰، ۱۳۸۵.
12. معاونت غذا و دارو، فارماکوپه گیاهی ایران، جلد اول، اداره کل نظارت بر امور دارو و مواد مخدر، ص. ۹۲-۸۴، ۱۳۸۱.